

9. Паколькі комплексны метад аграмерпрыемстваў ёсць упарадкаванне агранамічнае працы, пастолькі пашырэнне гэтага падыходу па ўсёй агранамічнай сетцы трэба толькі вітаць. Гэтым, бязумоўна, ні ў якім разе не павінна быць спынена ажыццяўленне масавых мерапрыемстваў, але настаў момант, калі і ў нас, на Беларусі, кожны вучастковы агран павінен, хаця ў 1—2 пасёлках, паспрабаваць падыйсці да поўнае пераарганізацыі гаспадаркі на навуковых падставах. Просталегла гнездаванню працы трэба далучыць і комплекснае правядзенне мерапрыемстваў, уключаючы сюды і крэдытаванне.

Але, адзначаючы станоўчыя з'явішчы і палажэнні, неабходна адзначыць і некаторыя адмоўныя бакі. У гэтым напрамку нашы ўвагі будучы не па сутнасці самага метаду, а па тых ухілах, якія выявіліся ў Паўночна-Каўкаскай арганізацыі.

Першае, што кідаецца ў вочы, гэта надзвычайна вялікае выпучванне гэтага метаду, як адзіна-правідловага, і амаль поўнае адхіленне ўсіх іншых прыёмаў працы („мы не болтаем, а дело делаем“).

Другое,—памылковым зьяўляецца палажэнне, што для ажыццяўлення гэтага метаду неабходна ўтварэнне спецыяльнае агранамічнае арганізацыі—куставое аграноміі. Гэтым утвараецца дэзарганізацыя ў агранамічнай сям'і.

Трэцяе,—памылкова разрахоўваць і ўскладаць надзею выключна на ўсемагутнасць крэдыту, бо па-першае, крэдытны фонд усё-ж абмяжованы, а па-другое, акаляючае насельніцтва хутчэй за ўсё атрыманая дасягненні вытлумачыць дзейнасцю капітальных укладанняў, а не агрыкультурным уплывам і правільнымі арганізацыйнымі разрахункамі.

Нам думаецца, што ва ўмовах інтэнсіўнае сельскае гаспадаркі Беларусі, комплексны метад агродапамогі знойдзе яшчэ больш падрыхтаваную глебу і хутка можа даць станоўчыя вынікі. Трэба паспрабаваць гэты метад кожнаму аграному, хаця-б у невялікім маштабе.

А. Е. Камінскі.

Да пытання аб разьмерах гаспадаркі і формах землякарыстання на калёнiзацыйным фондзе.

Аб перавагах буйных і дробных гаспадарак у эканамічнай літэратуры вельмі шмат спрачаліся і спрачаюцца яшчэ да гэтага часу.

„Падводзячы вынікі гэтай шматгадовай спрэчкі,—кажа прафэсар Чайнаў,—прыпамінаючы ўсе спрэчныя довады, мы з пэўнасцю павінны прызнаць, што пры іншых роўных умовах, гаспадарка буйная амаль заўсёды будзе мець некаторыя перавагі перад гаспадаркай дробнай: гэта адзін з грунтоўных законаў эканоміі і было-б недарэчнасцю яго адхіляць“.

Калі буйная гаспадарка адрозніваецца ад дробнай велічынёю сваёй тэрыторыі, дык трэба разглядаць, якое значэнне пры розных умовах мае гэта акалічнасць. Разьмерам тэрыторыі сельскай гаспадаркі вызначаецца колькасць вытвару, якая, пры іншых роўных умовах, у буйнай гаспадарцы будзе большай, чым у дробнай. Гэтая ака-

лічнасць мае тое значэнне, што буйная гаспадарка павінна ў значнай ступені працаваць для рынку, у адносінах да якога яна мае цэлы шэраг пераваг (гуртовы продаж прадуктаў і закупка фабрыкатаў, магчымасць крэдытавання, манеўрыравання і г. д.). У буйных гаспадарках часцей, чым у дробных гаспадарках, павінна сустракацца рознастайнасць глебы, з прычыны розніцы іх фізыка-хэмічнага складу, ці з прычыны розніцы іх тапаграфічнага становішча. Гэта неаднолькавасць глебы з аднаго боку,—патрабуе, а з другога—і робіць магчымым рознастайнасць прыёмаў тэхнікі, як у адносінах да с.-г. прыладаў ці спосабаў апрацоўкі і ўгнаення, так і ў адносінах да выбару расьлін. Налічча-ж рознастайных прыладаў дазваляе праводзіць тэхнічна больш дасканалую апрацоўку, г. зн. дае магчымасць дасягнуць вышэйшай тэхнічнай рацыянальнасці. У гаспадарках з вялікай тэрыторыяй можна ўводзіць такія прылады, якія зусім ня могуць знайсці сабе прыстасавання ў дробнай гаспадарцы, з тае прычыны, што малая тэрыторыя прадстаўляе тэхнічныя перашкоды для работы данай машыны (напрыклад, трактар) або пры скарыстанні такой машыны на нязначнай плошчы, работа абходзіцца вельмі дорага.

Па даных прафэсара Балашова, мяжа падрабнення гаспадаркі для магчымасці прыстасавання розных машын павінна складаць такі мінімум гадавой (ці сезоннай) работы: раскідны сяўнік—20 дзес. паву, радковы—26 дзес., жніярка—20 дзес., параконная малатарня—23 дзес., 4-конная—31 дзес., паравая—250 дзес., арфа—25 дзес. і трактар—100 дзес.

Падзесяцінны кошт амартызацыі сельска-гаспадарчых машын пры рознай буйнасці гаспадаркі, як відаць з наступнай табліцы¹⁾, памяншаецца пры пераходзе ад дробных да буйных гаспадарак, пры чым гэта памяншэнне ідзе да гаспадаркі разьмерамі ў 300 дзес., а далей застаецца сталым.

Разьмер гаспадаркі (дзесяцін)	Падзесяцінная норма амартызацыі машын	
	Руб.	Коп.
25	2	60
50	1	60
100	1	30
200	1	24
300	1	20
500	1	20
1000	1	20

Пры малой плошчы гаспадаркі яе пабудова далёка ня ў поўнай меры будзе скарыстоўвацца і, што часта бывае, гаспадарка будзе ўладаць некаторай збыткавай кубатурай; акрамя гэтага, значна больш важным зьяўляецца тая акалічнасць, што пры павялічэнні разьмераў пабудовы гаспадаркі, кошт яе ў разьліку на адзін куб, будзе значна

¹⁾ Праф. Чайнов „Оптимальные размеры с.-х. предприятий“.

памяншацца. На даных прафэсара Чаянава падзесяцінны кошт пабудовы зернявой гаспадаркі пры рознай яе буйнасці быў наступны:

Размер гаспадаркі (дзес. пахаці)	Кошт пабудовы на 1 дзесяціну пахаці (у рублех)	Гадавая амортизацыя будовы на 1 дзес. пахаці (у рублех)
25	45,0	2,25
50	39,0	1,95
100	35,0	1,75
200	31,0	1,55
300	29,7	1,49
500	27,4	1,37
1000	25,0	1,25

З павялічэннем размераў гаспадаркі памяншаюцца таксама і агульныя выдаткі ў гаспадарцы, па разліку на адзінку плошчы. Так, па даных праф. Чаянава, падзесяцінны кошт агульных выдаткаў дае наступнае зніжэнне:

Размер гаспадаркі (дзес. сяцін)	На 1 дзесяціну прыходзіцца агульных выдаткаў (у руб.)
25	60,0
50	30,0
100	15,0
200	7,50
300	5,0
500	3,0
1000	1,50

Аналізуючы перавагі буйнай гаспадаркі, Кауцкі (Аграрны вопрос) приходзіць да вываду, што сучаснае развіццё сельскай гаспадаркі, іменна буйнай вытворчасці, прадставіла найбольш багатыя сродкі навукі і тэхнікі, якія даюць яму магчымасць, пры дапамозе спецыяльна створанага гаспадарчага прасаналу, забяспечыць за сабою перавагі ва ўсіх адносінах.

Але буйная гаспадарка, пры ўмове карыстання найманам працай, мае нявыгодныя бакі. Важнейшай нявыгаднай яе зьяўляецца палажэнне адносна рабочых, тым больш, што сельская гаспадарка асабліва адчувае патрэбу ў жывой рабочай сіле.

Прафэсар Скварцоў (Основы Экономии Земледелия) прымае, што работа найманага рабочага, без нагляду, раўняецца колькасцю толькі

$\frac{1}{3}$ работы ўласніка прадукту, а пры наглядзе—усяго толькі $\frac{2}{3}$ работы апошняга.

Зьдзелная плата памяншае колькасцю розніцу паміж работай найміта і ўласніка прадукту, аднак яе не заўсёды можна ўжываць. Асабліва цяжка ў буйных гаспадарках сачыць за якасцю работы, тым больш, што якасць земляробскіх работ вельмі часта немагчыма вызначыць у момант іх сканчэння: ці зроблен, напрыклад, пасеў правільна, ці не (будзе вядома толькі тады, калі зьявіцца ўсходы).

Нявыгады буйных гаспадарак у адносінах да забяспячэння іх жывой рабочай сілай узрастаюць па меры павялічэння інтэнсіўнасці гаспадаркі, бо з аднаго боку, пры гэтым амаль заўсёды павялічваецца патрэбнасць гаспадаркі ў жывой рабочай сіле і павышаецца патрабаванне адносна дакладнасці работы. Вышэй паказаны нявыгодны бок буйнай гаспадаркі, якая ўжывае наёмную працу, адпадае ў буйнай калектыўнай гаспадарцы. Гаворачы аб калектыўнай гаспадарцы, маецца на ўвазе яе працоўны характар. У індывідуальнай працоўнай гаспадарцы рухаваа сілаю зьяўляецца асабістая зацікаўленасць, у капіталістычнай гаспадарцы — прымус. У калектыўнай гаспадарцы працяўляюць свае дзейнічанне абедзве сілы — і зацікаўленасць і знадворнае прымушэнне. Што датычыць зацікаўленасці, дык член калектыву не заўсёды можа яскрава адчуваць адпаведнасць паміж сваёй індывідуальнай напружанасцю працы і вынікамі, якія атрымоўваюцца ім асабіста, за гэтым напружанасцю працы ў калектыўнай гаспадарцы можа аслабляцца. Аднак, падзенню напружанасці індывідуальнай працы перашкаджае значная сіла ў выглядзе знадворнага прымусу з боку калектыву, які можа працяўляцца, або непасрэдна ў цэлым шэрагу мер уплыву, або ў моральным поціску ўсёй масы членаў на асобных членаў калектыву.

Пры наліччы ў калектыве ўзаемнага кантролю членаў і дзякуючы супольнай рабоце, мы ўправе чакаць, што калі напружанасць працы членаў калектыву ў параўнанні з напружанасцю працы высокастараных гаспадароў некалькі і панізіцца, дык, наадварот, для цэлай групы асоб інтэнсіўнасць працы павінна павышацца да некаторага сярэдняга ўзроўню. „Нельга запамятаваць і таго, кажа К. Кауцкі, — што чалавек — жывёла грамадская, што калектыўная праца ажыўляе яго псыхіку, што пры гэткай рабоце пачынае граць ролю пачуццё выпярэдніцтва. Такім чынам, калектыўная праца ідзе хутчэй і працоўная энергія бывае пры ёй вышэй, чым у ізаляваных рабочых“. Да таго-ж машынізацыя работы таксама дапамагае дысцыпліне працы. Ня можа, напрыклад, рабочы, які працуе з машынай, адпачываць у той час, калі машына знаходзіцца ў руху.

Да пераваг буйнай гаспадаркі перад дробнай, акрамя паказанага ўжо ўжывання складаных машын, адносіцца таксама і правядзенне шмат якіх карэнных палепшанняў — мэліорацый, а таксама і падтрымліванне мэліорацыйных пабудаванняў у нармальным стане. З павялічэннем плошчы, якая належыць да мэліорацыі, затраты павялічваюцца не прапарцыянальна павялічэнню плошчы, а ў меншым размере, і кошт мэліорацыі на адзінку плошчы для буйнай гаспадаркі будзе меншы, чым для дробнай. З другога боку, падтрымліванне ў спраўным стане мэліорацыйных пабудаванняў і бягучы рамонт іх лепш і паўней будзе ажыцьцяўляцца ў буйнай гаспадарцы, чым у шэрагу дробных гаспадарак, для якіх гэтыя пабудовы будуць зьяўляцца агульнымі.

Матэрыялы, якія атрыманы ад Сэкцыі калгаспадарак Белсельсаюзу і гаспадарак Белсельтрэсту, даюць магчымасць падмацаваць

лічбамі выказаныя меркаваньні, адносна пераваг буйных каляктыўных гаспадарак. Ня глядзячы на моладасьць каляктыўных гаспадарак, а таксама нядаўкамплектаваньне іх асноўнымі фактарамі вытвор, злучэньне ў гэтай форме вартасьці буйнай і дробнай гаспадаркі выяўляецца ўжо ў сучасны момант.

Для параўнаньня тэхнічнага ўзроўню сельскай гаспадаркі ў калгаспадарках і сялянскіх гаспадарках, у якасьці паказальніка можна ўзяць разьмер валавога прыбытку на 1 душу насельніцтва. Гэты важны эканамічны паказальнік, паказваючы адносіны паміж колькасьцю атрыманнага прадукта і затрачанай працай, дае магчымасьць судзіць аб тэхнічным прагрэсе сельскай гаспадаркі.

Прыходзілася валавога сельска-гаспадарчага прыбытку ў рублёх на даваенных цэнах на 1 душу с.-г. насельніцтва ў 1925 г.

Па калгаспадарках	96,2
Па БССР	68,4

Адгэтуль відаць, што ўзровень тэхнікі ў калгаспадарках значна вышэй сярэдняга тэхнічнага ўзроўню сельскай гаспадаркі па ўсёй БССР і, значыцца, вышэй тэхнічнага ўзроўню сялянскіх гаспадарак, бо ўдзельная вага сялянскіх гаспадарак у лічбах па БССР вялічэзная.

Пацьвярджаецца гэта таксама і велічыняю ўраджаяў, якія характарызуюцца наступнымі лічбамі:

Культуры.	Тып гаспадаркі.	Ураджай у пудох з адзінкі плошчы.		
		1922 год.	1924 год.	1926 год.
Жыта	Калхозы	41,5	45,5	70,0
	Саўгасы	43,5	45,7	48,6
	Сялянск. гасп. . .	46,0	48,1	42,1
Ямень	Калхозы	46,0	46,0	76,0
	Саўгасы	44,0	57,7	54,4
	Сялянск. гасп. . .	45,0	51,2	46,5
Авёс	Калхозы	30,7	47,0	77,0
	Саўгасы	40,0	48,4	37,7
	Сялянск. гасп. . .	51,0	55,7	45,9
Бульба	Калхозы	602	587	738
	Саўгасы	623	542	589
	Сялянск. гасп. . .	523	548	572

3 году ў год у калгаспадарках наглядаецца памяншэньне ў па-сеўнай плошчы проц. зярновых культур і рост проц. бульбы, карань-плодаў і траў.

Гады	Тып гаспадарак	Прапорцыя культур у %			
		Зярне-выя	Тэхніч-ныя	Корне-клубня плоды	Травы
1922	Калхозы	87,8	1,1	6,3	4,8
	Саўгасы	82,3	1,3	7,9	8,5
	Сялянск. гасп.	83,1	3,2	11,5	2,2
1924	Калхозы	72,07	2,76	10,59	14,58
	Саўгасы	72,0	0,1	8,7	19,2
	Сялянск. гасп.	82,6	3,4	10,3	3,7
1927	Клхозы	67,58	2,80	11,97	17,65
	Саўгасы	58,3	—	18,1	23,6
	Сялянск. гасп.	78,6	4,6	11,9	4,9

Цягавая сіла (конь), як гэта бачым з наступнай тэблицы, скары-стоўваецца значна паўней у буйных гаспадарках.

Тып гаспадарак	Прыходзілася дзес. пахаци на 1 каня			
	У 1922 г.	У 1924 г.	У 1926 г.	
Калхозы	Камуны	12,4	11,0	9,5
	Арцелі	9,3	9,0	8,2
	Т-вы	—	8,0	7,2
Саўгасы	—	12,0	10,0	
Сялянск. гасп.	—	5,3	5,1	

Стан севазваротаў у калгасах характарызуецца наступнай тэблицай:

Севазвароты	У 1922 г.	У 1924 г.	У 1926 г.
3-польны	92,5	43,0	20,0
Шматпольны	7,5	57,0	80,0

Рост таварнасьці калектыўных гаспадарак характарызуецца наступнымі лічбамі:

ГАЛІНЫ.	1924 г.		1925 г.		1926 г.	
	Доля галіны у валавым прывыт. у 0,00%	Таварнасьць у 0,00% (прад.)	Доля галіны у валавым прывыт. у 0,00%	Таварнасьць у 0,00%	Доля галіны у валавым прывыт. у 0,00%	Таварнасьць у 0,00%
Паляводства	62,11	22,8	59,96	32,78	54,81	11,8
Жывёлаводства	23,63	5,4	23,88	7,73	24,15	5,06
Садаводства	4,00	92,56	9,79	9,19	5,78	36,52
Тэхн. прадпрыемствы	10,26	—	14,34	—	15,26	—

Пытаньне аб оптимальных размерах тэрыторыі сельска-гаспадарчага прадпрыемства прадстаўляе, з практычнага пункту погляду, трудна вырашальную праблему. Калі тэорытычна можна вылічыць оптимальную плошчу сельска-гаспадарчага прадпрыемства, дык знойдзена вялічынна будзе правільнай толькі дзеля данага статычнага моманту, г. зн. пры наяўнасці пэўнай сыстэмы і тэхнікі гаспадаркі, пры даных цэнах на рабочыя рукі, на сельска-гаспадарчыя прадукты, якія збывае гаспадарка і на тавары, якія яна закупае.

Але ўсе гэтыя ўмовы прадстаўляюць вялічынны, якія беспарыўна змяняюцца, дык натуральна, што і оптимальная велічыня плошчы, атрыманая на падставе гэтых даных, можа быць толькі вельмі прыблізнай.

Праф. Чайнавым вызначаны наступныя оптимальныя размеры сельска-гаспадарчых прадпрыемстваў, пабудаваных на наёмнай працы і маючых форму кола з сядзібай у асяродку.

	Пры высокіх зарплатах.	Пры нізкіх зарплатах.
Залежная сыстэма	1800-2000	2400—3000 дзес.
Трохполье пры ўгнаен.	500-600	750—1000 "
Пладазьяменная сыстэма	200-250	400—500 "

Проф. А. Чайнаў адзначае тут наступныя акалічнасьці: „А) Што пры тэй-жа плошчы оптымум будзе тым меншы, чым горшая канфігурацыя плошчы. Б) Што ўсякая гаспадарка, якая перавышае оптымум, можа лёгка зрабіцца оптымай, калі яе акраіны вучасткі будуць эксплёатавацца сыстэмай больш экстенсыўнай, чым асноўныя землі. В) Дзеля кожнай сыстэмы гаспадаркі і яе мясцовых умоў можа быць акрэсьлен некаторы оптымум размеру тэрыторыі. Аднак, гэты оптымум можа быць выяўлен з вельмі малою дакладнасьцю і заўсёды зьявіцца маляўстойлівым“.

Калі так справа абстаіць у адносінах да капіталістычных ці свецкіх гаспадарак (гаспадаркі, якія ўжываюць наёмную працу), дык для калектыўных гаспадарак гэта пытаньне яшчэ больш ускладняецца,

бо гэтыя гаспадаркі маюць працоўны характар і мэтад выдчэньня выгоднасьці сельска-гаспадарчага прадпрыемства тут павінен быць некалькі іншым. Пашырэнне тэрыторыі калектыўнай гаспадаркі зьяўляецца з павялічэньнем складу ўдзельнікаў калектыву. У залежнасьці ад гэтай акалічнасьці змяняецца труднасьць кіраванья і падтрыманья працоўнай дысцыпліны, а дакладна змяняецца і высата вытворчасці працы членаў калектыву.

Ад ліку ўдзельнікаў у калектыве вагаецца ступень зацікаўленасьці ў выніках працы, што псіхалёгічна адчувае кожны індывідум.

Акрамя таго, працоўная гаспадарка, не адмаўляючыся ад прыбытку на ўложаны капітал, у той-жа час ня можа вышыню процанту на гэты капітал лічыць рэгулятарам разьмераў і спосабу арганізацыі сваёй гаспадарчай дзейнасьці.

Працоўная гаспадарка імкнецца забясьпечыць для сваіх удзельнікаў найвышэйшую аплату адзінкі затрачанай працы. Але калі і пры найвышэйшай аплаце адзінкі працы сям'я, аднак, не атрымоўвае неабходнага мінімума сродкаў існаваньня, дык працоўная гаспадарка прымушана згадзіцца і з паніжанай аплатай патрачанай працы, павялічваючы яе масу. Такім чынам, вылічваючы оптимальную плошчу тым-жа мэтадам, што і для капіталістычнай гаспадаркі, г. зн. адшукваючы такі момант у арганізацыі тэрыторыі гаспадаркі, пры якім дасягаецца найвышэйшы прыбытак на ўложаны капітал, можна ў адносінах да калектываў прысьці да некалькі недакладных вывадаў.

Тым ня менш арыентавана разьмер гэтай гаспадаркі ўстанавіць можна. Такім разьмерам, калі ўвясці ў вылічаныя праф. Чайнавым оптымумы „коэфіцыент адхіленьня сярэдняй адлегласьці“ і дапушчаць сярэдняю зароботную плату, будзе зьяўляцца для інтэнсыўнай сыстэмы гаспадаркі плошча ў 250—300 дзес. і для экстенсыўнай сыстэмы гаспадаркі—у 1500—2000 дзес.

Усе вышэйпрыведзеныя меркаваньні даюць падставу сьцьвярджаць, што буйная гаспадарка мае цэлы шэраг істотных пераваг перад дробнай, а маючы на ўвазе, што дзяржаўная сельская гаспадарка мае істотны недахоп у малой вытворчасці працы наёмных рабочых, і што арганізацыя яе не разьвязвае калёнізацыйнай праблемы, неабходна спыніцца на арганізацыі на мэліяруемых плошчах калектыўных гаспадарак оптимальных разьмераў.

Пры інтэнсыўнай сыстэме арыентавана разьмер гаспадаркі можна прыняць у 250—300 дзес., а пры экстенсыўнай сыстэме гаспадаркі—у 1500-2000 дзес.

Вучоны аграном У. С. Ліневіч.

Адлегласьць паміж сушыльнымі канавамі на тарфяных глебах для трыманья максымальнай ураджайнасьці.

Мэліярацыйнае будаўніцтва ў сучасных эканамічных умовах БССР разьвіваецца такім шпаркім тэмпам, што тая ступень, на якой стаіць разьвіцьцё мэліярацыйнае навукі, ня можа задавоільць усіх практычных запатрабаваньяў мэліярацыйнага будаўніцтва і жыцьця. Уся тая зброя, з якою выходзіў стары (даваеннага часу) мэліатар у барацьбу з балотам для дапамогі селяніну, цяпер ужо ўстарэла і ёю